

Ivo Juvančič

KRIŽARSKA VOJSKA PROTI KOBARIDCEM 1331

Križarska vojska? Da, tako stoji zapisano v dokumentu. Proti Kobaridu? Da. Frančiškan Franciscus de Clugia (Francesco di Chioggia), inkvizitor zoper heretično izprijenost v Benečiji in Furlaniji je ugotovil določene zmote v oglejski diecezi in je v »slovesni pridigi« v Čedadu oznanil križarsko, vojno in pozval vernike, naj pomagajo.¹ Nekateri prelati, duhovniki in redovniki so mu bili v pomoč. Šli so, »ne brez osebnih nevarnosti, vse do kraja Kobarida, v isti škofiji, kjer so med gorami nešteti Slovani častili neko drevo in studenec, ki je bil pri koreninah drevesa, kot boga, izkazujoč ustvarjeni stvari češčenje, ki se po veri dolguje stvarniku.«² Drevo so s pomočjo omenjenih dali popolnoma izruvat, studenec pa s kamni zasuti. Listino, v kateri je vse to popisano in ki je tudi edini vir za to križarsko vojno, je izdal 16. avgusta 1331 v Vidmu (Udine) sam inkvizitor Franciscus³ v pohvalo in priznanje udeležencu pohoda, oglejskemu kanoniku Ulriku Bojanu iz Čedada, ki je bil tedaj župnik šmartinske fare pri Kranju. Vladimir Levec jo je v začetku tega stoletja našel v čedajskem kapiteljskem arhivu, v zbirki plemiške družine Boiano (Boiani).⁴

Simon Rutar je omenil del tega dogodka v Zgodovinskih črticah o Bovškem, objavljenih v Soči.⁵ Zveza je razumljiva, ker so Bovčani v veliki večini s Kobaridci, zlasti Kotarji tja do Breginja in po Soči še do Volč imeli istega zemljiškega gospoda v Rožacu. Rutar je napisal, da je krščanstvo, ki so ga širili oglejski patriarhi s pomočjo čedajske duhovščine, »po naših gorah jako polagoma napredovalo. Slovenski značaj kaže veliko trdovratnost na sebi, kedar je treba svoje individualno prepričanje zatajiti in se drugemu podvreči. Zato so se držali Slovenci trdo svoje stare vere, svojih starih šeg in običajev. To trdost razumemo tem bolj, če pomislimo, da so oznanjevali sveto vero le tuji duhovniki, koji še narodovega jezika néso znali. Dalje so sprevideli tudi Slovenci, da ne preti nevarnost le veri njih očakov, nego tudi njih svobodi, neodvisnosti, kajti s pokristijanovanjem vred širilo se je frankovsko gospostvo in napredoval je nemški živelj. ... Da je ravno po tolminskih in bovških gorah kristjanstvo počasi napredovalo, vidi se iz tega, ker so se našli ostanki malikovalstva še il. 1331 v Kobaridu, torej ob glavni cesti!« V Zgodovini Tolminskega je bil Rutar obširnejši. Napisal je: »L. 1331, 16. avgusta, začne verski inkvizitor za Beneško in Frijulsko, **Francesco de Clugia**, pridigovati **križarsko vojno soper Kobaridce**.⁶ Ondašnji Slovenci so namreč molili neko drevo in studenec pod njim. Vojna se uzdigne iz Čedada pod vodstvom Clugije in pride u Kobarid, poseka drevo, zamaši studenec in izruje ostanek stare vere. Znano je, da so opravljali stari Slovenci (kakor tudi druga ljudstva) svoje bogočastje pod drevesi (lipami ali hrasti) in pri studencih. Noben kraj ni bil tako pripraven za tako bogočastje, kakor ravno Kobarid, kjer izvira brezštevno studencev izpod hribčeka sv. Antona. Ta dogodek u Kobaridu nam priča, s kako trdovratnostjo so držali Slovenci svoje stare običaje kljub prizadevanju katoliške cerkve. Družega spomina o tej krivoveri ne nahajamo ni med ljudstvom, ni u drugih listinah.«⁷ Pod črto je v opombi napisal, da je na-

¹ I. . . in solempni predicatione, in Civitate Austrie, . . . convocatis fidelibus, Crucem predicavimus, et dicatorum fidelium auxilium instanter quesivimus . . .

² Verum quia nonnulli Prelati, Clerici, et Religiosi in tanto opere pietatis ad extirpandos errores predictos nobis adstiterunt; et consilio, et personali subsidio laborando, et itinerando, non sine periculo personali, usque ad locum de Cavoreto, ejusdem Dyocesis, ubi inter montes Sclavi innumerabiles arborem quandam et fontem, qui erat ad radices arboris, venerant pro Deo, illum impendendo creature reverentiam, que ex fidei debito Creatori debetur: quam arborem fecimus cum auxilio predictorum fidelium, penitus extirpari, et fontem lapidibus obturari.

³ Objavil G. Bianchi: Documenti per la storia del Friuli, II, 1845, str. 547-550 (N. 699).

⁴ V. Levec: Iz furlanskih arhivov, Izvestja Muz. društva za Kranjsko, 13, 1903, str. 3, 5.

⁵ Soča 28. 5.-15. 8. 1879, ponatis: Bovško berilo, Bovec 1971, str. 54.

⁶ Pomota! 16. avgusta je bila izdana listina, pridiga in vojska pa je bila prej.

⁷ S. Rutar: Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882, str. 65.

pačna trditev, izrečena v 17. številki Domovine 1867, »da Kobaridci neso drevesa in studenca častili, nego da so bili morda le **katarski krivoveri udani**«. Bogo Grafenauer je omenil dogodek mimogrede, celo dvakrat. Prvič je pogršel stoletje, ko piše, da so »v XIII. stoletju še v Kobaridu po božje častili drevo in studenec«, ⁸ kar drugič popravi, ko piše, da imamo poslednje podatke o starem poganstvu »iz začetka XIV. stoletja (česčenje nekega drevesa in studenca pri Kobaridu leta 1331)«. ⁹ Na 18. kongresu jugoslovanskih folkloristov je rekel Milko Matičetov, da »po tem, kar so nam celo še v 19. in 20. stoletju pokazale raziskave živega izročila pri nas in marsikje v Evropi, danes nismo več tako zelo presenečeni, da so okoli Kobarida v 14. stoletju častili drevo in studenec pod njim. Skoraj bolj nas preseneča, kako je inkvizitor Francesco di Clugia avgusta 1331 mogel naščuvati trop čedajskih pustolovcev proti ostankom poganstva v Soški dolini.« ¹⁰ France Bevk je leta 1930, skoraj za šestletnico kobariške križarske vojne, izdal pri Goriški matici povest Umirajoči bog Triglav. Motto povesti je Rutarjevo poročilo, v njegovem duhu je tudi napisana. Konča se s pohodom in zmago križarske vojske ob požigih in pokolih, da od častilcev drevesa in studenca ne ostane nič. Bevkova domišljija, ki se je pognala v fantastičnost, konča v skrajnem pesimizmu.

Iz tolminskega urbarja 1377, torej 45 let po križarski vojski, zvemo, da je vsa Tolminska gastaldija štelala 4600 prebivalcev, kot je preračunal Milko Kos, ¹¹ rekel bi raje manj kot več. Koliko ljudi je bilo v Kobaridu, je težko reči. Mogoče 200 in še ti so bili v večini Furlani. Vendar je bil Kobarid že sedež cerkvene fare, imel je svojega vikarja. Bil je blizu Čedadu in važni cesti čez Predil. Tu so že imeli svoje hiše mali fevdalci, pa gastaldi, oskrbniki večjih. Še bolj oddaljeni Bovec je že poznal take. Da so večji zemljiški gospodje kot je bil prav rožaški opat, tako v Kobaridu, Bovcu imeli svoje dvore, v katerih je sedel vsaj njihov gestald, je razumljivo. To je zahtevalo že gospodarstvo. Samo eno kmetijo je imel Oglej v Kobaridu in še to je dajal v fevd, kot nam pove M. Kos. ¹² To pa je bila edina oglejska kmetija na desnem bregu Soče od izvira pa tja do Tolmina, bolje Volč, ki leže ostran Soče. Desni breg Soče je imel namreč rožaški samostan kot zemljiški posestnik.

Križarska vojska proti samemu Kobaridu, kjer so sedeli ob vikarju čedajskega kapitlja še razni manjši furlanski fevdalci ob zastopnikih večjih fevdalcev, je bila nesmisel, veljala je torej Kobariški, ki je spadala kot Bovška z ožjo Tolminsko pod širšo Tolminsko, nad katero je čedajski naddijakon, član kapitlja, imel od patriarha že od l. 1122 duhovno oblast, ¹³ on je odgovarjal za krščanstvo Tolminske. Kobariško so naseljevali pastirji. Pastirji drobnice koza in ovac, ki so bili kar trdna skupnost (kolektiv), kot jih ni bilo med samimi kmeti. Imeli so skupne pašnike v dolini, še več v planinah na livškem Kuku, Matajurju, po Stolu, da omenim one, katerih zemljiški gospod je bil Rožac. Še večjo vlogo so imeli pastirji Bovške, ki je skoraj v celoti bila podložna Rožacu. Izvzet je bil zopet levi breg Soče s kmetijami v Čezsoči in Logu čezsoškem in planino Trebeščino pod Lepim Špičjem, ki jih izrečno omenja oglejski Tolminski urbar 1377 kot patriarhove. Bovška ravnica, polje je bilo in je kot nasipina Soče in Koritnice za kmeta revno. Pašniki na pobočjih Kanina — Romboča in teh planine pa še pašniki — planine dolin — krnic Bavšice, Možence, Koritnice so preživljale ljudi, saj v 14. stoletju jih ni bilo dosti, okrog 1500 do 2000.

Skupnost pašnikov v dolinah, ob naseljih in na pobočjih vrhov, pa še planinski pašniki Bovške in Kobariške, ki so bili srenjska last s srenjskim županom na čelu, je bila temelj te skupnosti. Iz roda v rod, ko se ni kaj spremenilo, le da so pašniki zajemali nove gozdne poseke ali pogorišča namernih in nenamernih požarov, so tu živeli pastirji z družinami in pasli po starih izročilih, ki so jih utemeljili že predniki

⁸ R. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, II. zvezek, Ljubljana 1935, str. 219.

⁹ Prav tam, str. 336.

¹⁰ Zbornik 18. kongresa jugoslovanskih folkloristov, Ljubljana 1973, str. 43, Tolminski zbornik 1975, str. 179. Citiran je članek P. S. Leichta v Studi e materiali di storia delle religioni 1, 1925, str. 247—250.

¹¹ M. Kos: Urbarji slovenskega Primorja, Prvi del, Ljubljana 1948, str. 40.

¹² Prav tam, str. 14.

¹³ Pio Paschini: Storia del Friuli, volume II, Udine 1935, str. 29.

slovenskih pastirjev, staroselci ilirsko keltskih plemen (Veneti). Proti Henriku Tumi, pristašu »ilirizma«, dodam, da so se stari Iliro-Kelti naučili toliko latinskih besedi, da so lahko kupčevali z rimskimi gospodarji in doseljenci, doma so pa še govorili v svojem jeziku, kar priznava tudi Bogo Grafenauer za gorske odročne kraje, ko one po dolinah in ravninah (zdi se mi, preveč hitro) latinizira, (bili so skoraj gotovo še dvojezični, kar pričajo nagrobni spomeniki ob Savinji, ki imajo res latinske napise, a noša njih, ki se jih spominjajo, zlasti žensk, ni rimska, latinska, je še iliro-keltska).

Pastirske skupnosti v gorah so starejše od kmečkih, to priča zlasti zgornje Posočje, pred vsemi Bovška. Pastirji so imeli res tudi obdelano zemljo, predvsem senožeti (košenice) za zimsko krmo. Na njih tudi nekaj prekopanih njiv ne po potrebi, po legi in dobroti prsti, da so pridelali tudi nekaj živeža. V 14. stoletju, leta 1331, ko so tu slovenski rodovi živeli že kar sedem stoletij in vsaj pet stoletij že poslušali tudi nauke Kristusa in apostolov, pa predstavniki tega nauka napovedo križarsko vojsko svojim vernikom. Važno je vprašanje, odkod je izšla misel nanjo. Odgovor ni težak: iz vrst čedadjskega kapitlja in onih, ki so mu služili. Od kobariškega vikarja, ki je bil od kapitlja, natančneje od naddijakona imenovan, do tega samega. Ti so bili prizadeti, imeli dolžnost in tudi koristi. Ti so posredno neposredni tvorca zapisa 1331. Imeli so dolžnost do vernega ljudstva, jih učili, svarili, ali imeli so tudi korist, pravico pobirati desetino od vseh pridelkov svojih podložnih vernikov. Desetina se je »odrajtovala« samo cerkveni gosposki od vsega začetka. Res pa je, da so jo cerkveni oblastniki včasih dajali v najem ali zastavili, ponekod tudi pod pritiskom sile odstopili svetnim oblastnikom. Čedadjski cerkveni gospodje si je na Tolminskem niso nikdar odtujili. Razumljivo, da so jo morali plačevati vsi krščeni, pa naj so bili pod drugim zemljiškim gospodom, v našem slučaju pa je šlo prav posebno za podložnike Rožaca. Razumljivo, da je tu že naznačeno neko trenje; Čedad ni bil Rožac, Rožac ne Čedad, čedadjski kapitelj. Da je ta bil občutljiv predvsem za svoje pravice 1331. Ne samo tačas.

Ze prvi sploh znani dokument, važen za zgornje Posočje iz 12. stoletja (gre za dopisovanje kapitlja s samim papežem) govori, kako so bili častiti gospodje občutljivi za svoje koristi. Bula (pismo) papeža Celestina III. 24. novembra 1192 nam pove, da so kanoniki hoteli imeti potrjene pravice do cerkva na Tolminskem: Volče, Bovec, Šentviška gora. S tem začne srednjeveška zgodovina pri S. Rutarju, o tej piše P. Paschini, ki našteva iz bule še župnije Beneške Slovenije in Furlanije.¹⁴

Cerkveno desetino je priznavala kot pravico cerkve tudi svetna oblast. Zato je bilo upiranje proti plačevanju desetine dejanje, ki je zadelo družbeni red časa sploh. Za srednjo in zahodno Evropo ni znano, da bi začeli križarsko vojsko proti vernikom, ki so se vdali praznoverju, verjeli v vraže, da ne omenjam malikovalstva (idolatrije), češčenja malikov, lesenih ali glinastih kipcev, ki je bilo za srednji vek Evrope, srednje Evrope, redko. Ali plačevanje desetine, to je bilo za čedadjske kanonike in patriarha življenjsko vprašanje, biti ali ne biti. Povezano pa s težavo, da je desetina bila odvisna od letine. Deseti del te, ali je bila dobra ali je bila slaba, je šel cerkvenim gospodom. Ni bila določena kot dajatve zemljiškemu gospodu, ki so jih urbarji določevali za vsako hišo posebej; za celo kmetijo (grunt, hubo), ali za pol kmetije. Drugače v istem zaselku, drugače od enega zemljiškega gospoda do drugega. Desetina je desetina. Z desetino so nastale še nove težave iz stoletja v stoletje. Zlasti Čedad in njegov kapitelj od l. 1300 dalje je imel vedno večje potrebe in zahteve. Samo površno je treba prebrskati Zgodovino Tolminske S. Rutarja, kako se čedadjski častiti gospodje pritožujejo, da se jim krati njih pravice; zlasti še po l. 1420, ko so Benetke odvzele patriarhu posvetno oblast, nato še bolj po l. 1500, ko Tolminska pride pod Habsburžane, ima pa Čedad — kapitelj tu še vedno cerkveno oblast. Ni pa nikakršnih tožb zemljiškega gospoda Bovške in dela Kobariške, samostana

¹⁴ Prav tam, str. 114, 131. Bulo v celoti objavlja F. Schumi: Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, I, Laibach 1882/3, str. 141 (St. 160).

Rožaca, da bi mu podložni kratili pravdo. Gre za dokaz iz molka: ni dokumentov. Argumentum ex silentio pa se zdi, da mora biti upoštevan za take čase brez pisanih virov.

Gotovo je, da so častilci drevesa in studenca omejeni na zemljiško posest samostana Rožaca predvsem na Kobariškem od Kobarida do Breginja in po desni strani Soče navzdol Idrsko, Mlinsko, tja do Livka. Versivo Keltov, Galcev v Franciji pove, da so druidi, duhovniki bili kar resni možje, predvsem zdravniki, ki so poznali zdravilne zeli.¹⁵ Niso kot svečeniki čistili dreves, studencev kar od kraja. Le stara, izredno velika drevesa so veljala. Isto velja le za one studence, ki so jim pripisovali zdravilne lastnosti. Taka drevesa, studenci niso ob poteh, pač pa v odmaknjenih samotnih predelih. Pomislimo na Komno, kot jo slika pripovedka (mit) o Zlatorogu. Še danes najdemo »trše« samotne, debele, večstoletne bukve, npr. na poti z Mangrta v Loško Konitnico, ob katerih obstaneš, če imaš pogled za to. Bolj v odmaknjenih predelih Kobariške bo treba iskati prostor za drevo in studenec. Vrsta je imen gora, vrhov, voda prav na zahodu slovenske zemlje (Tolminska, Beneška Slovenija), ki so jih zemljepisci in zgodovinarji priznali kot ilirsko-keltska.

Ustavil bi se ob imenu Kuk ožje Kobariške. Ni brez podlage trditev, da so Kuki označevali kraje železove rude, ali pretiravanja so čezmerna.¹⁶ Nad kobariško vasjo Sužid, nad njihovo planino je Kuk (1301 m). Nad Idrskim (ime z Idrijo je staroselsko) se dviga Kuk v Kolovratu (1243 m). Oba sta na zemlji rožakaškega samostana, nad planinami, obdana še danes z gozdom ali dosti večjem takrat. Da ob Kobaridu okrog njega leže zaselki s starimi imeni. Že omenjeni Sužid, Borjana, Ladra, Livek. O tem bodo morali sodbo izreči paleolingvisti-onomastiki. Ko je na zadnjem sestanku teh slovenski starosta prof. Bezljaj (14. do 17. 10. 1981 v Portorožu) dal razlago Veržeja, da je v sorodu z besedo vresje, mi je stopilo v vsej svoji planinski lepoti pred oči Vrsno nad Libušnjami pod Krnom (sama stara imena). Pa še zaselek v Kočni, stranski dolini zgornje Soče, Vrsnik z istoimensko vodo. Da so tu stale stajе pastirjev iz bližnje doline — ravnice Lepene z zaselkom, ki je obstajalo prej kot današnja vas Soča, saj ta nima in ni imela ne dosti travnikov, ne pašnikov, je kar gotovo. Pastirji Lepene so odkrili planino Trebiščino, ki je bila last patriarha. Ob Lepeni se bomo spomnili na Lepenski vir, ki je najčudovitejše odkritje kamene dobe.

Omenili smo že tesne zveze Kobariške z Bovško po samostanu Rožacu. Ta je pa imel tudi posamezne svoje kmete na ožjem Tolminskem, čeprav jih ni bilo dosti v Ljubinju, Idriji ob Bači. Gospodje kapitlja v Čedadu so pa dobro vedeli, da jim podložniki Rožaca niso prijazni, da so med seboj povezani po vsej Tolminski. Vsi so bili več ali manj pastirji, imeli planine v gorah Krna, Matajurja, Stola, Kanina, ki so se ponekod stikale, bile vsaj blizu. Pastirji so imeli več časa, več možnosti, da so si izmenjavali ne samo svoje pastirske izkušnje, da so se menili o svojem položaju. Primerjali so ga med seboj, kako je tu, kako je tam. Izmenjavali so si novice ne samo svojega sveta in okolja, pripovedovali to, kar so oni iz Kobariške zvedeli o bližnji Furlaniji, Bovčani razjasnjevali položaj Koroške . . . Odmeval je tudi daljni svet.

Če je drevo in studenec bilo za prednike, za stare nekaj svetega, vsaj simbol, znamenje češčenja, je tem iz l. 1331 označevalo predvsem kraj za shajanja v samoti, da so bili varni pred očmi in ušesi vikarja in teh, ki so bili v službi čedajskih duhovnih gospodov, zlasti pa njih gastaldov. Bo pa tudi res, da sta jih žlobudrajoči studenec in šumeče drevo spominjala dedov, kot da jim pojeta o starih časih, ko so se tu zbirali njihovi praočetje, še svobodni na svojem svetu. Postala sta, kakor pozneje kmečkimi puntarjem krik »stara pravda«, ki postane geslo za upor, neko znamenje za njih odpor. Odpor proti zahtevam kapitlja.

¹⁵ Literaturo naštevam v delu, navedenim v op. 21.

¹⁶ Glej pisanje St. Dimnika v Planinskem vestniku, npr. 1973, 1975. Njegov krog je svoje poglede utemeljeval najbolj z imenoslovjem. Ali če bi vsepovsod, kjer so Kuki in slična imena, kopali železno rudo, bi doba Halštata na naši zemlji štela več prebivalcev kot jih je danes.

Rožaški gospodje, njih zemljiški gospodje, so gibanje svojih podložnih zaznali ali dobro so vedeli, da ne meri nanje, da cilja na čedaški kapitelj. Menihi so svoje ljudi bolje poznali (saj so jim bili učitelji za življenje) od njih dušebrižnikov, ki jim je šlo predvsem za pravice, za desetino; te so bili nekaj deležni tudi vikarji, ali tudi ti niso bili razgledani, skoraj brez pravih šol, svojih vernih niso mogli spoznati. Da so ti prvi zaznali za zbiranje ob drevesu in studencu in poročali v Čedad, bo držalo. Tu je potem po razpravi nastala ocena, sodba, razsodba: gre za praznoverje, več, za malikovalstvo poganov, čeprav ni bilo nikakih malikov, kipov bogov, ne iz lesa, ne iz ila. Za to sodbo je jasno odgovarjal nadrejeni naddijakon. Ta je mogel zato izzvati križarsko vojsko in jo tudi izzval.

Prepričani smo lahko, da se bolj učeni benediktinci Rožaca s tem niso strinjali. Ni mogoče vsega podrobno razlagati, dodam le še to, da je Rožac bil tesno povezan z goriškimi grofi, ki so v svojih prednikih in Epensteincih s ponosom gledali ustanovitelje Rožaca. Zato so goriški v samostanski cerkvi imeli svojo grobnico.

Posoški pastir — rovtar je bil res zaprt v svojem gorskem svetu ali prav njegov zemljiški gospod s svojim zadržanjem do njega nam priča, da je pastir Kobarida, kozar Bovca le imel možnost, da je nekaj videl, zvedel. Nekaj svojstvenega tudi napravil, ko so ga razmere časa in kraja pritiskale.

V evropskem svetu so se pastirji gibali. Že za Ludovika IX. Svetega (1226—1270) vemo za gibanje pastoureaux, pastorels, pastirjev (1251). Čas je vzgibal nižje sloje pastirjev ob kmetih drugod, rovtarje-gorjance tudi pri nas. V Franciji je prišlo leta 1320 do podobnega gibanja. Enajst let pred gibanjem v Posočju.¹⁷ Francoske podvige so posnemali zlasti v obmejni Flandriji. Upor l. 1328 je vodil Jakob Peit in predvsem ostro nastopal proti zmaterializiranim cerkvenim gospodom, katere je pohlep po denarju in imetju gnal, da so pozabili na krščansko pravičnost, ne le na ljubezen. Pokorščina vernikov jim je bila edina skrb, plačevanje desetini, dajatev, glavna dolžnost. Se more še kdo čuditi, če Peit nad vse želi videti »zadnjega duhovna na vislicah«.

Da so vse te novice vsaj v glavnem prišle iz Francije v Italijo, je bilo omogočeno po Avignonu, ki je bil (1309—1377) sedež rimskih papežev, s katerimi so oglejski patriarhi kar dobro povezani. V letih 1320—1324 so patriarh Pagano della Torre po papeževem ukazu (Janez XXII.) osebno udeležil križarske vojske proti Milanu, ki je bil na strani Ludvika Bavarskega, papežu neprijaznega tekmeca za nemško krono. Križarska vojska je bila poražena l. 1324. Vse se je po Evropi prepletalo, vozljalo tudi v Ogleju, Čedadu. Patriarhov poraz pred Milanom je odmeval v Furlaniji. Še bolj pet let nato nov poraz v Istri (1329—1330), kjer se je Pula sama predala Benečanom, sita vojne in nemočnega patriarha. Velike papeške takse ob imenovanjih patriarhov (kar polletni dohodek) in notranje ob zunanjih vojnah so patriarhovo blagajno spraznile. To je treba zapisati, da razumemo Čedad, njegov kapitelj in zahtevo po desetini. Tudi ta je imel izdatkov več od dohodka. Šele ob pritisku papeža so Benetke Ogleju za Pulo dale odškodnino 225 srebrnih mark. Malo, ko je po Tolminskem urbarju, kot je izračunal M. Kos, letno prejel 600 mark iz Tolminske.¹⁸

Ko smo že omenili evropski položaj, se spomnimo, da so v tem času avstrijske dežele, Furlanija imele svoje notranje boje glede notranje ureditve. Furlanija dobi svojo ustavo (Constitutiones Patriae Foniulii) 1366. V avstrijskih deželah se tačas oblikujejo deželni stanovi (zveza cerkvenih in posvetnih fevdalcev, plemičev, ob zastopnikih mest), ki se bojuje za svoje pravice proti centralni oblasti. Po zgledu Tirolske, ki je imela ob meščanih še kmete v enakopravnem položaju, so goriški grofje pripomogli, da je goriški kmet imel vsaj svoje zastopnike med stanovi. Vsaj za neko obdobje, dokler jim niso ob tolminskih puntih vzeli še to. Ob takem evropskem in notranjem položaju, ki je stiskal patriarha v Furlaniji in Istri, bomo razumeli, da Čedad, kjer je patriarh večinoma imel svoj sedež, ni mogel razpolagati z zadostno

¹⁷ Glej G. Schnürer: Kultur und Kirche im Mittelalter.

¹⁸ V op. 11, cit. delo, str. 36.

vojaško močjo. Lahko si mislimo, da niso preprosti čedajski meščani, med katerimi so bili še kmetje, pastirji z zemljo in pašniki iz okolice mesta, po porazu patriarhove križarske vojske pri Milanu kazali posebnega navdušenja. Križarske vojske so bile klic po prostovoljcih, ti so ga poslušali le, če so upali, da si bodo nekaj pridobili, zaplenili, naropali. Obljube glede duhovnih dobrin, milosti in odpustkov niso zalegle. To velja za l. 1331. Kaj naj si pridobijo pri onih častilcih drevesa, studenca na Kobariškem, pri onih gorjanih? »Montanari« je bil splošen naziv za ljudi gorá (montagna — gora). Gore so bile njihova zemlja, bili so zares pravi gorjani — hribovci, pastirji, katerih največja posest je bila čreda koza, ovac. Čedajski meščani so jih kar dobro poznali, še bolj pa čedajski okoličani, pastirji, kmetje, ki so jim bili po stanu najbližji, saj so se ti montanari — gorjani pravemu meščanu mesta Čedada le zdeli kar »dulji« (divji), samotni, tihi. Ali ob njihovem naravnem nastopu in obnašanju, kakor so bili skromno oblečeni, hodili so kar ponosno, trdo stopali s svojimi colkami. Moški, ti moške koščenih obrazov, ali zdrave, krepke postave, katerih roke, pesti so govorile, da znajo delati ali tudi trdo prijeti, udariti.

Pa dodajmo, da ti montanari iz Kobarida (Caporetani) so bili za čedajske kméte — pastirje kar blizu, malo bolj oddaljeni sosedje, v enem dnevu se je dalo priti in vrniti peš do Čedada in nazaj v Kobarid.¹⁹ Bovčani (Plezzani), ti so že bili malo dalje ... Caporetani so bili kar skoraj domačini, zlasti čedajskim kmetom, pastirjem.

Sodim, da so že v 14. stoletju, 1331 in pred tem vsaj iz Kobarida stalno hodili po onih skromnih nakupih v staro mesto Čedad. Potrebovali so zlasti sol, včasih tudi žito, pa še malo dobrote kot sladko vino in skromne okraske za svoje žene, dekleta. Dobavljali pa so zlasti sir, če ne že drv, lesa. V besedi so ti gorjani bili skopi, manj jezični od živahnega, latinskega Furlana, ali znali so že toliko furlanski, da so se za »comprare — vendere« (kupiti — prodati) sporazumeli. »Barantati« so že znali, bili so v tem že dvojezični.

Proti tem gorjanom naj gre križarska vojska, v njih gore, po samotnih poteh naj leze. Proti tem gorjanom, ki po Čedadu pogumno stopajo ob svoji gorjači. Ali se ne pravi drezati v sršenovo gnezdo brez potrebe? Edini, ki bi bili sposobni lotiti se gorskih poti, so bili čedajski okoličani pastirji — kmetje, ki so že za starih dni gonili svoje črede v gore, na Matajur, Mijo, Stol. Ali ti so v gorjanih videli ljudi svoje vrste, bili so edini, ki so jih razumeli. Zdaj naj bi jih napadli? Čemu le. Tako je oznanjevanje križarske vojske v Čedadu končalo kot »un buco nell'acqua« (rečenica znana tudi v furlanščini) — luknja v vodo.

Ob Francetu Bevku, ki je kot pisatelj v bistvu pravilno dojel vprašanje križarske vojske kot odpor — upor kobariških domačinov pastirjev, mu je kot zgodovinar najbližji edini P. Paschini. Ta je razumel dokument o križarski vojski, ko je zapisal, da je šlo za oznanjevanje »neke vrste križarske vojske proti nekaterim ubogim Slovincem Kobarida«.²⁰ Bolje bomo razumeli Paschinija, če vemo, da je bil ne samo kolega Ivana Trinka na škofijski gimnaziji v Vidmu, pač pa da mu je ta pomagal zlasti s svojim znanjem nemščine in sem prepričan, da mu je bil svetovalec v vseh vprašanjih, ki so zadevala Slovence. Trinko se je od vsega začetka pridno ubadal s preteklostjo svojega ljudstva, študiral zlasti folkloro in o njej pisal. Trinko, Paschini in še nekateri so spadali v Vidmu med one, ki jih je Vatikan osumil modernizma.

Kobariške »častilce drevesa in studenca« kratko omenjam kot predstavnike ostanka iliro-keltskih gledanj, ki so se zlila po načelu verskega sinkretizma s starslovenskimi miti. O tem sem pisal, ko sem obdeloval pripovedko — mit o Zlatorogu v odstavku Epilog,²¹ kjer sem ostro odklonil pozitivistične ekstremne temeljne prijeme v zgodovini. Bil je pozitivizem, ki je človeštvu oznanjal, da bo znanost rešila vse. Toda znanost in samo znanje je enostransko, je le umsko spoznanje, ko razumi

¹⁹ Primerjaj podatke pri Grafenauerju, v op. 8, cit. delo, str. 162.

²⁰ V op. 13, cit. delo, str. 112.

²¹ I. Juvančič: Steze v Zlatorogov raj, Goriški letnik 8, 1981, str. 285–310, Epilog, str. 305–310.

misli v prehajanju od pojma do pojma, od enē misli k drugi, vse to je deskurzivno in samo po sebi abstraktno. Življenje je živa stvarnost, konkretnost, ne pozna samo delovanja razuma, je tu še volja, s čustvom povezano vse z zdravim nagonom. Kaže se v delu na zunaj, ki spreminja okolje, svet. Vse to razlaga le dialektika, ki gleda živo stvarnost, konkretnost, posamičnost in jo primerja z ugotovitvami razuma. Prava zgodovina meri na življenje na splošno, kakršno se je odvijalo v preteklosti, seveda ga mora podajati tako, da ga razčlenjuje med dvema nasprotjema. Tu posameznik, enkratnost, oseba. Ali ta živi, se poraja le v družbi, ki je zopet mnogostransko razčlenjena od materialnega temelja do duhovne nadstavbe.

Ob častilcih drevesa — studenca nastane tudi še vprašanje, v koliko je to njih gledanje, povezano z verstvom; bilo udeleženo pri gonu, ki jih je silil v odpor in upornost. Odgovorili smo le, sklicujoč se na napredni svet menišтва samostana Rožaca, ki se niso strinjali s konservativnim križarstvom čedajskega kapitlja. Gre za zgodovinsko ugotovitev dveh nasprotnih si sil; ki jih podrobno razčlenjevati ni moči.

Riassunto

LA CROCIATA CONTRO GLI ABITANTI DI CAPORETTO / KOBARID DEL 1331

Ivo Juvančič

L'articolo sottolinea in primo luogo il ruolo del monastero di Rosazzo. Il conflitto avvenne realmente tra gli abitanti di Caporetto, pastori e contadini, da una parte ed il Capitolo di Cividale dall' altra. Tuttavia dagli scarni dati documentari e dall' analisi della situazione in quel periodo si può concludere che in quell' occasione, ed anche piu' volte in seguito, un ruolo decisivo lo svolse il monastero di Rosazzo (una località a SE di Udine), signore feudale del territori di Caporetto e di Plezzo, ma solo quelli sulla riva destra dell' Isonzo.

Su questa vicenda ci offre molti dati utili l'urbario di Tolmino del 1377, pubblicato da Milko Kos. Quest' ultimo non si avvide che il confine occidentale della galstaldia di Tolmino era l'Isonzo e che il signore fondiario sulla sua riva destra (zone di Plezzo, Caporetto e Breginje) era l'abate di Rosazzo. Il monastero venne fondato dagli antenati dei conti di Gorizia che vi fecero erigere la propria tomba. I monaci di Rosazzo, sull' esempio dei loro confratelli di Stična trattavano i pastori di Plezzo come sudditi e non alla stregua di servi, si prendevano cura di loro e non li sfruttavano. Questo rapporto appare evidente al tempo della crociata contro gli abitanti di Caporetto del 1331, realmente annunciata a Cividale. Il Capitolo, appoggiato dal patriarca, il solo che aveva la facoltà di organizzare una crociata, radunò una compagnia di soldati vhe nei pressi di Caporetto ostruirono una sorgente e tagliarono il albero. Non ci fu però una crociata vera e propria.

Nel seguito dell' articolo l' A. rileva che il monastero di Rosazzo collaborò fedelmente con i conti di Gorizia il cui fine era, tra gli altri, quello di impadronirsi della galstaldia di Tolmino per mino per avere un miglior collegamento con le loro proprietà in Carinzia. Il monastero rimase conseguente in questa sua politica anche alla morte dell' ultimo conte di Gorizia, infatti Simon Rutar, nella sua Storia del Tolminotto, ricorda che il parroco di Plezzo si incontrò con i rappresentanti della Carinzia per sollecitare un' occupazione absburgica della regione a cui anche la Repubblica di Venezia era interessata. La stessa richiesta venne presentata pure dai rappresentanti del territorio di Caporetto. Gli eventi bellici che seguirono portarono alla distruzione del monastero ed anche i suoi monaci si dispersero al tempo della Riforma. L'ultimo proprietario delle terre del monastero di Rosazzo fu il primo arcivescovo di Gorizia, il conte Attems, al quale erano state concesse nel 1752 con una particolare bolla papale in seguito ad un accordo con la corte austriaca; finché Francesco II non nazionalizzò i beni ecclesiastici.

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani

je izdal drugi ponatis učbenika akad. prof. dr. Boga Grafenauerja

»STRUKTURA IN TEHNIKA ZGODOVINSKE VEDE«, Ljubljana 1960.

Učbenik lahko naročite ali kupite za ceno 200 din na oddelku za zgodovino (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332-611, int. 209) vsak dan razen sobote od 7. do 14. ure.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je maja 1982 izdala kot posebno publikacijo razpravo, ki jo je za »Zgodovinski časopis 1-2/1981 pripravil Franc Šebjanič

ŠOLNIK IN DOMOLJUB ADAM FARKAŠ (1730—1786)

Publikacija o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je v manjšem številu izvodov še na voljo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1. Cena knjižice znaša 80 din (za člane ZZDS 60 din, za študente 40 din).

Ob 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju je Kulturna skupnost občine Celje v sodelovanju z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije in z Zgodovinskim društvom v Celju izdala knjigo

Nada Klaić

ZADNJI KNEZI CELJSKI V DEŽELAH SV. KRONE

Knjiga je izšla kot posebna izdaja Celjskega zbornika. Avtorica — ugledna hrvaška zgodovinarica in profesorica zagrebškega vseučilišča je na podlagi novih ali doslej malo koriščenih arhivskih virov podala novo in popolnejšo podobo delovanja Celjskih, posebej še v ogrskih deželah.

Clani zgodovinskih in muzejskih društev lahko knjigo po znižani ceni prejmejo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije.